

FRANÇOIS LEVRAU

TARIQ MODOOD EN DE ERKENNING VAN HET RELIGIEUZE
VERSCHIL

Recensie van: Tariq Modood (2010) *Still not easy being British. Struggles for a multicultural citizenship*. Stoke on Trent, Sterling: Trentham Books, Runnymede Trust, 164 p.

Krisis, 2011, Issue 2

www.krisis.eu

Een herhaling met variatie

Wie reeds met het werk van professor Tariq Modood vertrouwd is en dan met name met het in 2007 verschenen *Multiculturalism. A civic idea*, zal wellicht na het lezen van *Still not easy being British* wat teleurgesteld zijn. Ten eerste zijn de elf hoofdstukken uit het boek reeds elders verschenen. Wie dus had verwacht geconfronteerd te worden met een nieuwe reeks sprankelende inzichten over de multiculturele samenleving, komt bedrogen uit. Als we een blik werpen op de data waarop de hoofdstukken werden gepubliceerd, dan zien we dat het leeuwendeel van de hoofdstukken verscheen kort voor of na de publicatie van *Multiculturalism*. Ten tweede is *Still not easy being British* niet alleen inhoudelijk sterk verwant met *Multiculturalism*, in feite is het er een light versie van. De elf hoofdstukken – het gaat om een verzameling artikelen, essays, reviews en opiniestukken – zijn academisch minder sterk doorwrocht. Het lijkt er dus op

dat Modood vooral de bedoeling heeft gehad een breder publiek te bereiken. Ten derde insinueert de titel met het woordje *still* dat het vroeger ook niet gemakkelijk was om Brits te zijn. Inderdaad, Modood schreef in 1992 *Not easy being British. Colour, culture and citizenship*. Gezien de expliciete verwijzing naar dit boek, had Modood er wellicht beter aan gedaan het comparatieve element meer te benadrukken. Natuurlijk spreekt Modood in de inleiding op het boek en in verschillende hoofdstukken over evolutie, verandering etc., maar het is stellig niet zo dat er een apart hoofdstuk te vinden is waar hij nadrukkelijk de periode van twintig jaar tussen beide boeken bespreekt. Dit is een gemiste kans. Een man met zijn expertise en ervaring had de vergelijking niet slechts in de marges van enkele hoofdstukken moeten bespreken, maar had er een hoofdpunt van moeten maken. Ten vierde is het soms storend dat bepaalde passages quasi letterlijk terugkeren in verschillende hoofdstukken. Boven op de grote inhoudelijke overlap met *Multiculturalism* is het gevaar van dit soort herhalingen dat men erop gefixeerd raakt, waardoor de leeservaring een stukje minder aangenaam wordt. Toegegeven, het herkenningaspect werkt tegelijk ook stimulerend. Is dit boek dan op alle vlakken teleurstellend? Neen. Modoods analyse blijft interessant genoeg om veelvuldig herhaald te worden. Ook het feit dat Modood zijn licht laat schijnen over een caleidoscoop van thema's maakt dat de lezer snel doorheeft dat het boek een proeve is van een erudiete geest. Zo heeft Modood het onder meer over de *Duivelsverzen* van Salman Rushdie, de Deense cartoonkwestie, de waarde van de Union Jack, het Shariagerecht, de toegankelijkheid van de Britse universiteiten voor minderheidsgroepen, de verhouding tussen secularisme en multiculturalisme, de terreuraanvallen en de zogenaamde 'dood' van het multiculturalisme.

In de verschillende hoofdstukken van *Still not easy being British* – en bij uitbreiding in het hele oeuvre van Modood – lijkt de auteur eigenlijk steeds vanuit een vijftal centrale gedachten te reflecteren. Aan de hand van verschillende argumentaties, digressies en voorbeelden werkt Modood met andere woorden vijf gedachtelijnen uit. In die zin is het boek niet zomaar een herhaling, maar een herhaling met variatie. Ten eerste pleit Modood voor een herconceptualisatie van gelijkheid. Gelijkheid verwijst niet enkel naar wat mensen met elkaar gemeen hebben, zij dient ook een verwijzing te zijn naar respect voor verschil. Ten tweede pleit

Modood voor de mogelijkheid om binnen de context van integratie zowel in te zetten op erkenning van verschil als op de accentuering van gemeenschappelijkheden. Ten derde pleit Modood voor het erkennen van de mogelijkheid dat culturele en religieuze groepen geracialiseerd worden en dat mensen slachtoffer van racisme zijn omdat ze moslim zijn of omdat ze er als moslim uitzien. Ten vierde pleit Modood voor een herconceptualisatie van secularisme. Secularisme hoeft niet samen te gaan met een stringente scheiding tussen de privé- en de publieke ruimte. Modood ijvert in casu voor een gematigde (*moderate*) vorm van secularisme gebaseerd op institutionele aanpassingen die enerzijds rekening houden met de gevoeligheden van religieuze groepen en anderzijds met de (geschiedkundige) eigenheid van een land. Ten vijfde pleit Modood ervoor de eisen van moslims niet a priori te beschouwen als ongewenst en onredelijk. De door moslims gemaakte claims kennen immers een grote klankgelijkenis met de claims waarvoor andere minderheidsgroepen reeds erkenning hebben verkregen. Hieronder lichten we deze vijf pleidooien kort toe. We gaan tevens na in welke mate ze origineel, bijdetijds en inspirerend zijn.

Gelijkheid en verschil

Ten aanzien van het kleurenblinde humanisme van de jaren zestig waar gesteld werd dat iedereen gelijk is (cf. we zijn allemaal gelijk ongeacht onze verschillende kleur, gender, seksuele oriëntatie etc.), stelt Modood dat mensen ook erkend willen worden in hun verschil. Mensen zijn vanuit die optiek aan elkaar gelijk in termen van hun verschil (cf. we zijn allemaal verschillend en daarom zijn we aan elkaar gelijk). Modood is natuurlijk niet de eerste die deze analyse heeft gemaakt. Iris Marion Young bracht de thematiek reeds in 1990 eloquent ter sprake in haar kritiek op het feit dat publieke en private instituties in de moderne, liberale en democratische samenleving de bestaande seksuele, raciale en klasseongelijkheden reproduceren door het gebruik van standaards die uniform op iedereen worden toegepast. Ten aanzien van het liberalisme dat verschil negeert (*difference-blind liberalism*) formuleert ze een politiek van verschil (*politics of difference*) die de strijd aanbindt tegen de 'vijf gezichten van onderdrukking' (*five faces of oppression*): uitbuiting (*exploitati-*

on), marginalisatie (*marginalization*), machteloosheid (*powerlessness*), cultureel imperialisme (*cultural imperialism*) en geweld (*violence*). Gelijkheid verwijst volgens Young veeleer naar de mogelijkheid dat mensen zichzelf positief kunnen definiëren en dat mensen in hun verschil worden gerespecteerd. Mensen willen zich immers niet te hoeven schamen wanneer ze met hun verschil de publieke ruimte betreden. Ook Charles Taylor (1992) en Axel Honneth (1995) hebben die verschilnotie uitgewerkt. Zo spreekt Taylor over een *politics of universalism* waarbij mensen recht hebben op *equal dignity* en over een *politics of difference* waarbij mensen recht hebben op *equal respect*. In het eerste geval gaat het om de universele gelijkwaardigheid van mensen, de gelijkschakeling van rechten voor alle mensen en het principe van gelijk burgerschap. In het tweede geval gaat het om de erkenning van particuliere identiteit. Honneth werkt een soortgelijke opsplitsing uit door te spreken over het recht op *respect* en over het recht op *esteem*. In het eerste geval verdienen mensen respect omdat ze allen gelijk moreel toerekeningsvatbaar zijn vanuit de idee dat ze autonoom denken en handelen. In het tweede geval kunnen mensen positief worden gewaardeerd voor de eigenschappen die hen van anderen differentiëren. De oppositie die beide auteurs hier introduceren is een oppositie tussen enerzijds datgene wat mensen met elkaar delen, met name hun morele toerekeningsvatbaarheid vanuit de gedachte dat het om autonome subjecten gaat, en anderzijds datgene wat mensen van elkaar doet verschillen en waarvoor ze claims op erkenning maken. Belangrijk is in te zien dat beide erkenningsdimensies even belangrijk zijn en dat ze elkaar niet uitsluiten binnen het denkkader van het multiculturalisme. Zo geeft Modood aan dat het multiculturalisme een ondersteuning is voor beide gelijkheidsconcepties omdat het de universele gelijkheidsconceptie op een dusdanige wijze uitbreidt dat ook de tweede conceptie erin kan worden vervat. Om te begrijpen wat Modood bedoelt, is het belangrijk in te zien dat wat de beide concepties met elkaar delen de gedachte is dat participatie in het publieke leven noodzakelijk is voor de uitoefening van het burgerschap. Daar waar de eerste gelijkheidsconceptie investeert in assimilatie om de exclusiefactoren voor die participatie tegen te gaan, zal de tweede gelijkheidsconceptie de nationale cultuur, de publieke ruimte en de media aanpassen zodat ook de voor minderheidsgroepen relevante (minderheids)identiteit kan worden gerepresenteerd en gerespecteerd.

Met betrekking tot de vraag hoe een cohesieve multiculturele samenleving dan best gestalte krijgt, zal Modood antwoorden dat het pas zinvol is over erkenning van ‘verschil’ te spreken als er ook over de stimulatie van ‘gemeenschappelijkheid’ wordt gesproken. Een belangrijke manier om te investeren in die *sense of belonging to one’s country* is volgens Modood de vestiging van de natiestaat oftewel van de nationale identiteit. In lijn met liberale nationalistes als David Miller, Will Kymlicka en Yael Tamir, is Modood er dus van overtuigd dat het behoren tot een gedeelde natiestaat belangrijk is omdat het een emotionele beleving kan oproepen. Voor Modood is deze nationale identiteit geen kwestie van een lijst van elementaire kenmerken. De crux van een natiestaat is immers niet te herleiden tot enkele kwaliteiten die alleen deze en dus geen andere natie zou hebben. Keer op keer zal men immers vaststellen dat die zogenaamde nationale kenmerken ofwel weinig specifiek zijn (cf. algemene liberale normen en waarden die niet alleen van toepassing zijn op het grondgebied van bijvoorbeeld België) ofwel te specifiek waardoor ze niet iedereen binnen de natie in gelijke mate aanspreken. Modood stelt dat de nationale identiteit iets is dat opdaagt in de mate dat men het tot voorwerp van discussie maakt. De nationale identiteit is iets wat tot uiting komt wanneer er bijvoorbeeld een poging wordt ondernomen om die verschillen die doorgaans negatief worden bejegend om te zetten in positieve verschillen. We zouden hier bijvoorbeeld kunnen denken aan de situatie in Canada dat vrij expliciet de kaart van het multicultureel nationalisme heeft getrokken. Het omgaan met verschil behoort er tot de nationale identiteit. Dat het negatieve verschil wordt omgebogen tot een positief verschil, is voor Modood meteen ook een soort lakmoesproef voor sociale rechtvaardigheid. Een multiculturele politiek betekent dus dat men vertrekt van de specifieke verschillen tussen minderheidsgroepen. Omdat nu aan deze verschillen vaak een odium kleeft, moet het beleid niet zozeer die verschillen uitgommen, maar ze transformeren tot positieve verschillen. Nu kan men hiertegen inbrengen dat een beleid ten aanzien van bepaalde verschillen niet accommoderend kan optreden. Afhankelijk van hoe men daar tegenover staat kan men dan ofwel een interculturele dialoog (Parekh 2000), een hermeneutisch toenaderingsproces (Taylor 1992) bepleiten ofwel kan men a priori uitgaan van een liberale bandbreedte waardoor illiberale verschillen nooit kunnen worden getolereerd (Barry 2001).

Modood lijkt zich achter de dialogische oplossing te scharen. Dat lijkt beargumenteerbaar. De sterkte van de dialoog is immers van tweeërlei aard. Enerzijds is er natuurlijk het resultaat van de dialoog zelf. In het beste geval is dat een consensus, in het slechtste geval springt de dialoog af en wordt het gesprek gecontinueerd in de gedachte dat er later wel een consensus zal worden bereikt. Anderzijds is het ook zo dat wanneer mensen iets binnen het format van de dialoog kunnen agenderen, zij dit als een daad van erkenning kunnen beschouwen. In dat geval is het niet belangrijk of de dialoog leidt tot een consensus en/of tot een erkenning van verschil. De dialoog fungeert immers op zich al als een erkenning van verschil gezien iedereen als evenwaardige gesprekspartner wordt beschouwd. Het grootste bezwaar dat men natuurlijk tegen de dialogische strategie kan inbrengen, is dat men er vanuit dient te gaan dat alle partners steeds en blijvend bereid moeten zijn om constructief met elkaar in gesprek te treden.

Met Modoods analyse van het multiculturalisme, dat een beleidsoverweging lijkt te zijn waarbij gelijkheid verschil omvat en verschil refereert naar gelijkheid, kunnen zij die het multiculturalisme niet zijn toegenege wellicht de mond worden gesnoerd. Criticasters van het multiculturalisme gaan er immers veelal vanuit dat het multiculturalisme enkel investeert in (vaak blinde) vormen van accommodatie van verschil (zie voor een bespreking Levrau 2011). Modood slaagt er dus in aan te tonen waarom het multiculturalisme, tegen een bepaalde tijdgeest in, nog steeds een te overwegen beleidsoptie is.

Religieuze erkenning

Moslims werden in Groot-Brittannië (het gaat vooral om de moslims van Pakistan en India) lange tijd benaderd als waren het leden van een bepaalde raciale groep die te kampen had met discriminatieproblemen als gevolg van het bestaande zwart-blankdualisme. Dat er echter meer was dan ‘kleurracisme’ werd voor het eerst echt duidelijk door de Salman Rushdie-affaire eind jaren tachtig begin jaren negentig. Deze affaire toonde aan dat moslims als religieuze groep binnen het zwart-blankdualisme werden

gemarginaliseerd. Moslims willen immers niet gezien worden als mensen die ‘niet blank’ zijn, ze willen beschouwd worden als mensen die een bepaald geloof aanhangen en ze willen erkenning voor dat geloof krijgen. Die erkenning is geen evidentie wanneer religieuze groepen worden geracialiseerd. De joodse geloofsgroep is bijvoorbeeld door een lange geschiedenis van racialisatie in de geest van veel mensen een biologisch ras geworden en als ras geëlimineerd door nazi-Duitsland. Hetzelfde stelt Modood vast met betrekking tot de Bosnische moslims die vermoord werden door mensen die fenotypisch, linguïstisch en cultureel veel gelijkenissen hadden. Ze werden als een ander ras gezien en etnisch gezuiverd. Eenzelfde proces (zij het met minder geweld) is volgens Modood wereldwijd aan de gang met moslims. Hij illustreert dit met de raciale profilering op luchthavens en bij veiligheidsdiensten. Zodra men denkt dat iemand moslim is, wordt die persoon al op voorhand verdacht en geïsoleerd.

De meest uitdagende passages bij Modood zijn ongetwijfeld deze waarin hij aantoont waarom volgens hem religie door het beleid moet worden erkend. Zijn analyse is er een die moet nazinderen aangezien ze indruist tegen het courante denken over religie waarbij religieuze uitingen alleen in de privésfeer mogen worden beleefd. Toegeven dat en analyseren hoe religie (i.c. islam) een demarcatiekenmerk is op grond waarvan mensen worden beoordeeld en aangegeven dat het beleid geen *hands off*-attitude kan aannemen ten aanzien van religie, is aan het multiculturalismedebat een nieuwe draai geven. Immers, zelfs Will Kymlicka (2001) gaf aan dat er tussen de staat en de etniciteit van burgers geen strikte scheiding kan zijn, maar wel tussen de staat en de religie van burgers. Ook Iris Marion Young (1990) had het in haar discours over de erkenning van minderheidsgroepen niet over het aspect van religieuze erkenning. Modood (2007, 21-36) heeft het in dit verband over de *liberal bias*.

Concreet wil Modood de wijdverbreide gedachte dat moslims politiek uitzonderlijke, cultureel onredelijke en theologisch wereldvreemde eisen aan de Europese staten zouden stellen weerleggen. De erkenningsclaims van moslims zijn niet wereldvreemd, maar getuigen juist van een focus op de hedendaagse Europese geschiedenis. Immers, de claims zijn van dezelfde orde als de claims die andere minderheidsgroepen als vrouwen, holebi's of etnisch-culturele minderheden eertijds al hebben geformuleerd en

waarvoor ze in grote mate al erkenning hebben gekregen. Volgens Modood maken moslims een drietal claims waarvan hij (terecht) aanneemt dat ze in stijgende lijn op weerstand zullen botsen.

Ten eerste willen moslims niet religieus worden gediscrimineerd. Een werkgever kan het zich bijvoorbeeld niet permitteren om kandidaten te weigeren enkel en alleen op basis van de religieuze achtergrond van de sollicitant. Ten tweede willen moslims op dezelfde manier worden behandeld op het niveau van erkenning van hun religie, toegang tot de publieke ruimte, onderwijs, hulpverlening etc. Ze willen niet dat hun religie anders wordt behandeld dan de religie van de meerderheidsgroep (*evenhandedness*). Ten derde willen moslims dat religie een criterium van inclusie wordt. Moslims willen dat er, naast de reeds bestaande etnische en gendermonitoring ook een religieuze monitoring komt (cf. streefcijfers en quota's voor participatie van moslims in enkele maatschappelijke functies).

Deze drie claims gaan samen met een viertal uitdagingen voor het liberale denken. Ten eerste is er nood aan collectieve en dus geen individuele erkenning.

Ten tweede kan er geen sprake zijn van een radicale secularistische scheiding tussen privéruimte en openbare ruimte (zie hieronder). Het liberalisme dient specifieke aandacht te geven aan religie. Vanouds vormen ras, gender en seksuele oriëntatie belangrijke aandachtspunten voor het liberalisme omdat niemand zijn ras, sekse en seksuele geaardheid kiest. Juist omwille van die afwezigheid van keuze dient het beleid in te grijpen wanneer er sprake is van discriminatie. Modood voert echter aan dat gelijkheid altijd te maken heeft met het geven van respect voor identiteiten die ‘vernederd’ worden. In die optiek doet het er niet toe of men al dan niet gekozen heeft voor een bepaalde (bijvoorbeeld religieuze) identiteit. Daarbij komt dat men misschien inderdaad niet zijn ras, gender of geaardheid kiest, maar wel hoe men met die identiteit politiek gezien omgaat. Zo beschouwd gaat er met eender welke publieke identiteit steeds een bepaalde keuze gepaard.

Ten derde willen moslims, net als bijvoorbeeld homoseksuelen, niet dat hun identiteit wordt geprivatiseerd. Ze willen niet dat hun identiteit enkel beleefd mag worden in de beslotenheid van de privésfeer. Moslims willen erkend worden in de publieke ruimte. Op dit punt dient het extreem secularisme dat uitgaat van de gedachte dat religie iets is waarvoor men kiest, te worden bijgestuurd. Niemand kiest immers om geboren te worden in een moslimfamilie en niemand kiest ervoor om op te groeien in een samenleving die intolerant is ten aanzien van moslims of ten aanzien van mensen die eruit zien als moslims. De radicale scheiding tussen kerk en staat wijkt volgens Modood beter voor een gematigde vorm van secularisme, waarin ook plaats is voor een pragmatisch omgaan met het maatschappelijk en institutioneel erkennen van religies en levensbeschouwingen. Secularisme is aan de andere kant een universele gedachte, die in de praktijk steeds anders wordt ingevuld. Modood illustreert dit met een vergelijking tussen de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Het is de verdienste van Modood dat hij met de gevoeligheid en de historiek van een land rekening wil houden. In die zin erkent hij immers wat men nogal eens uit het oog lijkt te verliezen, met name dat de multiculturele samenleving in de eerste plaats nog steeds over mensen van vlees en bloed gaat. Dat veronderstelt dat de problemen die zich aandienen steeds moeten worden bekeken vanuit psychologische (hoe functioneert een mens en wat kan van een mens verwacht worden?), morele (naar welke samenleving willen we groeien en welke politiek-filosofische argumenten hebben we daarvoor?), cultureel-historische (vanuit welk verleden en vanuit welke traditie is de claim op erkenning een probleem voor de toekomst?) en wettelijke registers (binnen welk specifiek legaal kader wordt de erkenningsvraag behandeld?).

Ten vierde kan de erkenning gebeuren in een sfeer van ‘redelijke aanpassing’ (*reasonable accommodation*). ‘Integratie’ veronderstelt een *two way process* waarbij zowel mensen van de meerderheidsgroep als van de minderheidsgroep ten aanzien van elkaar een open attitude aannemen en bereid zijn enerzijds met elkaar in dialoog te gaan en anderzijds de eigen overtuigingen aan te passen teneinde een consensus of ten minste een *modus vivendi* te bereiken.

Volgens Modood is er dus geen categorisch onderscheid tussen enerzijds ras, gender en seksuele oriëntatie en anderzijds religie. Diegenen die de huidige assertiviteit van moslims als ongewenst en als illegitieme vorm van de politiek van het verschil beschouwen, hebben dan ook twee keuzes: ofwel verwerpen ze de idee van gelijkheid als erkenning van verschil en keren ze terug naar het liberaal-humanistische gedachtegoed van gelijkheid zonder verschil ofwel zullen ze nauwgezet moeten aangeven waarom gelijkheid als erkenning van verschil niet geldig is voor religieuze gemeenschappen. Na de analyse van Modood is dat voor diegenen die zich van deze taak willen kwijten zonder meer een harde noot om te kraken.

Besluit

Voor wie wil kennismaken met Tariq Modood en voor wie wil nadenken over de thematiek van de multiculturele samenleving is *Still not easy being British* aanbevelenswaardig. Zij die echter het werk van Modood al kennen, kunnen met een gerust geweten nalaten om voor dit boek een plaatsje in de boekenkast te reserveren.

François Levrau is licentiaat Klinische Psychologie en licentiaat Moraalwetenschappen. Hij is thans verbonden aan het Steunpunt Gelijkekansenbeleid van de Universiteit Antwerpen alwaar hij een doctoraal proefschrift voorbereidt over de multiculturele samenleving.

Literatuur

Barry, B. (2001) *Culture and equality. An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.

Honneth, A. (1995) *The struggle for recognition. The moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity Press.

Kymlicka, W. (2001) *Politics in the vernacular. Nationalism, multiculturalism and citizenship*. New York: Oxford University Press.

Levrau, F. (2011, te verschijnen) 'Het multiculturalisme is dood, lang leve het multiculturalisme!! Pleidooi voor conceptuele helderheid en een herwaardering van de erkenning van verschil.' In: J. Ackaert en T. Vanregemortel (red.).

Modood, T. (1992) *Not easy Bbeing British. Colour, culture and citizenship*. Stoke on Trent, Sterling: Trentham Books, Runnymede Trust.

Modood, T. (2007) *Multiculturalism. A civic idea*. Cambridge: Polity Press.

Parekh, B. (2000) *Rethinking multiculturalism. Cultural diversity and political theory*. Basingstoke: Macmillan Press/Palgrave.

Taylor, C. (1992) 'The politics of recognition'. In: A. Gutmann (red.) *Multiculturalism and the politics of recognition*. Princeton: Princeton University Press, 25-73.

Young, I.M. (1990) *Justice and the politics of difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

 De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.